

KATEDRA OBČANSKÉ VÝCHOVY

Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity

In: M. Goňcová, J. Lysý, R. Rybář a kol.: Občan a občanská společnost.
Brno : Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6606-9. s. 24-64.

Marta Goňcová, Jozef Lysý, Radovan Rybář a kol.

Občan a občanská společnost

Masarykova univerzita

Brno 2013

Autorský kolektiv:

Doc. PhDr. Marta Goňcová, CSc. (ed)	(3.)
Prof. PhDr. Petr Jemelka, Dr.	(7.)
Mgr. Slavomír Lesňák, PhD.	(8.)
Doc. PhDr. Jozef Lysý, CSc. (ed.)	(4.)
PhDr. Branislav Malík, CSc.	(9.)
Mgr. Katarína Minarovičová, PhD.	(12.)
Prof. PhDr. Erich Mistrík, CSc.	(2.)
PhDr. Nataša Ondrušková, CSc.	(5.)
PhDr. Radovan Rybář, Ph.D. (ed.)	(1.)
PhDr. Radim Štěrba, DiS.	(10.)
PhDr. Dáša Vargová, CSc.	(11.)
PhDr. Erika Vonková	(6.)

Recenzenti: Prof. PhDr. Svetozár Krno, CSc.

Doc. RNDr. Svatopluk Novák, CSc.

© 2013 Masarykova univerzita

© 2013 Marta Goňcová, Petr Jemelka, Slavomír Lesňák, Jozef Lysý,
Branislav Malík, Katarína Minarovičová, Erich Mistrík,
Nataša Ondrušková, Radovan Rybář, Radim Štěrba, Dáša Vargová,
Erika Vonková

ISBN 978-80-210-6606-9

In: M. Goňcová, J. Lysý, R. Rybář a kol.: Občan a občanská společnost.
Brno : Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6606-9. s. 24-64.

Obsah

Úvodem	7
1. Kulturní proměny globalizované společnosti	8
2. Občan a multikulturalizmus na Slovensku	24
3. Člověk a stát v globalizovaném světě	65
4. O pôvode preventívnej demokracie, idoly a ideál demokracie ..	82
5. Dimenzie občianstva	93
6. René Descartes: Jedna metoda, jedna věda, jedna teorie, jedno poznání	120
7. Environmentální problematika jako jedno z témat kritiky tzv. reálného socialismu v pracích slovenského disentu	135
8. Vedú princípy environmentálnych etík k ekototalite?	153
9. Komunikace jako cesta k rozvoji aktivního občanství a občanské společnosti	162
10. Občan a média	175
11. Ľudské práva a (ne)demokracia	194
12. Rodové aspekty demokratického občianstva	206
Závěrem	235
Conclusion	236
Jmenný rejstřík	237
O autorech	241

Občan a multikulturalizmus na Slovensku

Erich Mistrík

Zámer

Cieľom tohto textu je skúmať, ako sa na Slovensku formovala alebo formuje multikultúrna spoločnosť. Budeme hľadať odpoveď na otázku, či súčasní občania Slovenskej republiky žijú v multikultúrnej spoločnosti.

Text má zhodnotiť, či možno v súčasnej Slovenskej republike hovoriť o multikultúrnej spoločnosti, či sa územie a kultúra Slovenska vyvíjala a vyvíja k multikultúrnej spoločnosti, či legislatívne a politické prostredie poskytujú priestor alebo podnecujú vývin smerom k multikultúrnej spoločnosti.

Na základe viac alebo menej multikultúrneho charakteru našej spoločnosti je možné usudzovať na predpoklady, či sú občania Slovenskej republiky viac alebo menej pripravení na prijímanie výsledkov najnovších vedeckých výskumov – zvlášť ak ide o také výskumy radikálne zasahujúce do života človeka, ako je biomedicínsky výskum. Otvorenosť voči iným kultúram, s ktorými sa občania stretávajú v každodennom živote, totiž naznačuje, či môžeme u občanov SR predpokladať otvorenosť aj voči radikálne novým a neobvyklým vedeckým poznatkom.

V texte budeme pri hľadaní odpovede konfrontovať premeny sociálnej štruktúry a vzájomné pôsobenie viacerých kultúr v histórii a súčasnosti Slovenska.

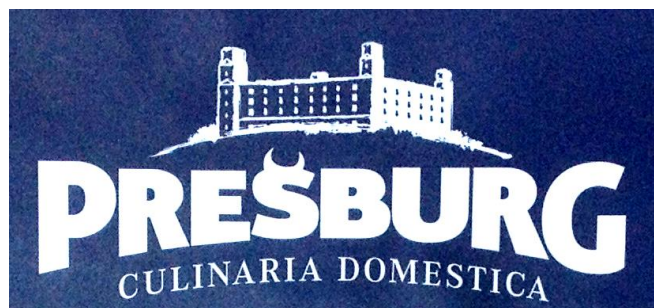
Problém – prijímanie odlišnosti a novíniek

Takýto nápis bolo možné si v roku 2013 prečítať pred reštauráciou na mobilnom stojane v bratislavskom Starom Meste.

Bratislavčan (možno aj iný občan Slovenskej republiky) na prvý pohľad porozumie – Vyskúšajte bratislavský rezeň! Pozorný pohľad na text však okoloidúceho turistu zmätie.

- Prvé slovo aj celá druhá veta sú anglické, teda nápis sa asi obracia na anglicky hovoriacich turistov.
- Druhé aj tretie slovo je nemecké, teda nápis sa asi obracia na nemecky hovoriacich turistov.
- Presburg je starým rakúskym menom pre Bratislavu. Je to teda rakúske (nemecké) slovo, ale nie je dôsledne rakúske. Originálna podoba tohto názvu bola Preßburg (v súčasnom pravopise Pressburg), takže to, čo je na stojane, je nejaká poslovenčená verzia starého názvu. Poslovenčená verzia názvu mesta však znela – Prešporok.
- Nesprávne napísanému slovu Presburg pravdepodobne porozumie Rakúšan. Ak je z inej krajiny, musí ho tento názov zmiatť. V programe cesty aj vo svojej cestovnej príručke totiž asi má názov Bratislava a vôbec nemusí poznať históriu názvu mesta. Nemusí pochopiť, že PRESBURG znamená Bratislavu. Preto zrejme vôbec nerozumie, aký vlastne ten schnitzel bude. Pretože je všetko písané verzálkami, nemusí ani pochopiť, že je to nejaký názov pre mesto a bude asi uvažovať, akou zložkou v rezni bude ten „presburg“.

- Ak sa pozrie na hornú časť tabule, vidí, že S v slove PRESBURG má rožky – znamená to, že rezeň bude „čertovsky“ štipľavý?
- Alebo bude uvažovať, či sa slovo PRESBURG nejako nevzťahuje k zobrazenému hradu. Podobá sa síce na Bratislavský hrad, ale nie je to celkom on, veď Bratislavský hrad má špicaté vežičky, takže PRESBURG asi nebude označovať, že rezeň pochádza z hradu. Alebo je to polozrúcaná podoba hradu z minulosti, takže rezeň bude nejakým tradičným jedlom z minulosti?
- Keď sa turista prichádzajúci z ďalekej krajiny konečne zorientuje a pochopí, že nápis ponúka bratislavský rezeň, ešte stále nebude vedieť, že ide len o kópiu iného slávneho rezňa. V Rakúsku totiž existuje oveľa známejší názov tohto jedla – das Wiener Schnitzel, teda viedenský rezeň, čiže tenký kus vyprážaného mäsa bez kosti, čo je niečo ako rakúske národné jedlo. Pretože Bratislava (Preßburg) dlho fungovala ako malé nemecko-maďarsko-židovsko-slovenské mesto neďaleko Viedne, tradícia vyprážaného rezňa sa sem preniesla z Viedne.

Na stojane bolo možné si prečítať aj slogan:

- Týmito slovami sa reštaurácia obracia na taliansky (alebo latinský?) hovoriacich turistov.
- Ponúka im domácu kuchyňu, čo znamená, že ten rezeň bude asi skutočne bratislavský.

Takže ak by sme nechceli turistu zmiast', mali sme napísať (prípadne vo viacerých jazykoch): Vyskúšajte viedenský rezeň podľa bratislavského domáceho receptu.

Jednoduchý nápis na ulici, pozývajúci do reštaurácie, ukazuje prepletenie kultúr, v ktorom sa na Slovensku každodenne pohybujeme, dokonca v tomto prípade až kultúrny zmätok. Dalo by sa usudzovať, že slovenský občan žije v multikultúrnom svete.

Možno situácia nie je taká vážna. Možno sme boli pri analýze príliš dôslední, a pritom iba tvorca mobilnej reklamy v rýchlosti nedomyslel súvislosti.

Kde je pravda? Žije slovenský občan v multikultúrnom svete, ak nechodí nikam do sveta, ale pohybuje sa len na území Slovenskej republiky?

Ako je občan Slovenskej republiky pripravený na prijímanie odlišných kultúr? Ako je pripravený na prijímanie odlišnosti? Ako je pripravený na chápanie radikálne nových vecí, ktoré k nám prichádzajú z blízkeho aj vzdialeného zahraničia?

Podobné zmätenie kultúr totiž v sebe obsahuje jazykové, historické, geografické aj kulinárne súvislosti. Ak žijeme v podobnom zmätení kultúr, treba rátať s tým, že aj veda a jej výsledky sú súčasťou súčasného premenlivého sveta. V takomto svete asi nie je jednoduché vyrovnávať sa s novými vedeckými poznatkami, zvlášť vtedy, ak ponúkajú radikálne odlišný pohľad na svet, ako to robia súčasné poznatky biológie, fyziky, farmakológie i astronómie. Ako je slovenský občan pripravený na ich prijatie? Ako je pripravený na prijímanie novínok?

Johann Gottfried von Herder – korene súčasného chápania multikulturalizmu

Jeden z prvých, kto používal pojem kultúry ako analytický, nie ako hodnotový pojem, bol J. G. Herder. Až dovtedy sa pre chápanie kultúry využíval ciceronovský hodnotiaci pohľad, keď (aj na základe pôvodu slova) sa za kultúru považovalo to, čo je nejakým spôsobom kultivované.

Ani Herder sa nevyhol podobnému odtieňu tohto pojmu, ale posunul ho smerom k analytickosti. S pomocou Herdera sa rodil vecný pojem kultúry, ktorý pomáha pri analýzach súčasných multikultúrnych procesov.

Na prvý pohľad bol aj priekopníkom plurality kultúry, a takéto tóny v jeho teórii skutočne zaznievajú – nie sú však jediné. U Herdera nájdeme podnety k pluralite kultúr aj podnety k vnímaniu kultúry ako uzavretej entity:

Osvietenský racionalizmus, urýchľujúce sa poznávanie iných svetadielov a krajín v jeho dobe mu umožnili, aby kultúru vnímal ako „celý živý obraz spôsobov života, zvykov, túžob, charakteristík krajiny a oblohy“ (Barnard-Spencer, 1997, 137). Podľa neho len vtedy dokážeme pochopiť kultúru, ak vnímame túto vnútornú pestrosť.

Táto vnútorná pestrosť má svoj jasný cieľ: „Cieľ našej pozemskej existencie je vo výchove humanity“ (Herder 1977, 131), pričom termín výchova má u neho jasný osvietenský charakter. Neoznačuje len formálne pedagogické procesy, ale všeobecnú kultiváciu človeka (humanity) s pomocou rozumu. Kultúra je tak nielen statickou štruktúrou, ale je procesom pokroku človeka k vyšším cieľom.

Herder býva niekedy považovaný za predchodcu teórií multikulturalizmu – kvôli tomu, že vnímal vnútornú rôznorodosť kultúry, aj kvôli jeho predstave o smerovaní k vyšším princípom humánnosti. Ako upozorňuje D. Denby, práve pri tomto smerovaní k vyšším princípom sa končí zdanie, že Herderovi išlo o pluralizmus kultúr. „Rešpekt ku kultúrnej

rôznorodosti neruší univerzalizačnú, transkultúrnu silu pojmov ako pokrok a praktík ako morálne hodnotenie (Denby 2005, 71). Herder podriaďoval kultúru princípom rozumu a rozvoju humanity – celá diverzita sa tak mala podriaďovať spoločnému cieľu ľudstva, čo bolo plne v súlade s jeho osvieteneckým presvedčením.

V tomto bode by ešte bolo možné zjednotiť pojem kultúry s požiadavkou koexistencie rôznych kultúr, Herder však ide ešte ďalej. Zdôrazňoval nezameniteľnosť kultúr: „Každý národ nesie na sebe pečať svojej špecifickosti, ktorá patrí iba jemu a nie je zameniteľná s inými spoločenstvami.“ (Herder 1977, 441) Ako opäť upozorňujú A. Barnard a J. Spencer, kultúra sa u Herdera tak stala uzavretou štruktúrou, ktorá neumožňuje, aby sme od niekoho žiadali adaptáciu, prijímanie prvkov z inej kultúry a pod. (Barnard-Spencer 1997, 137).

U J. G. Herdera tak nájdeme posun od hodnotiaceho pojmu kultúry k analytickému, nájdeme u neho obraz vnútornej štruktúrovanosti kultúry, avšak súčasne nájdeme aj odmietanie akýchkoľvek prechodov medzi kultúrami.

Tento rozpor v teórii predznamenal praktické kultúrne, politické, právne, ekonomické, jazykové, aj teoretické a iné konflikty v poslednom storočí. Podobný rozpor aj sťažuje reálne vyhodnocovať procesy, ktoré dnes prebiehajú. Z bežného rozporu v teórii sa totiž stávajú ideologické stanoviská, politické postoje, i dogmatické teoretické štruktúry.

Kde sa vzala multikultúrna situácia?

Herderov teoretický rozpor vyplýval postupného uvedomovania si kultúrnej rôznorodosti „národov“, k čomu dospievali myslitelia 17.-18. storočia ako prví. V ich dobe však ešte ťažko možno hovoriť o skutočnej multikultúrnej situácii. Kultúry sa odjakživa každodenne ovplyvňovali a oplodňovali, a to hlavne na miestach svojich kontaktov. Pre Európu bola už v tom čase charakteristická veľká kultúrna rôznorodosť (medzi štátnymi útvarmi, medzi sociálnymi vrstvami, medzi regiónmi a pod.). Aj Slovensko bolo už vtedy dostatočne rôznorodé a pestré, o čom svedčí napr. rôznorodosť ľudových krojov, ktorá sa zachovala dokonca až do 20. storočia. Hoci od 2. svetovej vojny sa prestávajú používať ako základný odev na dedinách, SĽUK a podobné inštitúcie zachovali ukážku ich rôznorodosti.

V 20. storočí sa však situácia celosvetovo mení. „Zápasy o uznanie – od ich najslabšej, symbolickej podoby až po ustanovenie menšiny ako odlišnej kolektívnej súčasti politickej obce, narušajú monokultúrny model národného štátu“ (Barša 1999, 9). V tzv. imigrantských krajinách (USA, Kanada, Austrália) sa rozvíjajú hnutia za uznanie odlišnosti, čo sa prejavuje aj v tzv. nových imigrantských krajinách (Holandsko, Nemecko). Všade rastie hnutie za občianske práva (černochovej, žien, homosexuálov a pod.).

Tieto procesy silnejú hlavne od šesťdesiatych rokov minulého storočia. Na ne sa priamo napájajú aj subkultúrne hnutia a sebauvedomovanie rôznych alternatívnych kultúr v USA a v západnej Európe od päťdesiatych rokov (hipsteri, hippies, punk, skinheads, neskôr gotici, EMO a i.). Rozpadom koloniálneho systému po 2. svetovej vojne narastá sebauvedomenie bývalých koloniálnych krajín, ich príslušníkov migrujúcich do západnej Európy a do Ameriky, dokonca aj rôznych etnických skupín v týchto krajinách.

Zápasy o uznanie a vzájomné spoznávanie vzdialených kultúr je možné aj vďaka veľkému pohybu osôb po druhej svetovej vojne a vo východnej Európe po roku 1990. Dobrovoľná aj nedobrovoľná migrácia spôsobili, že sa najmä v posledných desaťročiach presúvajú veľké skupiny ľudí, alebo veľké množstvá jednotlivcov. Hodač a Kotrba členia migráciu podľa dôvodov, pre aké ľudia opúšťajú svoje bydlisko na ekologickú, politickú, ekonomickú, urbanizačnú a cirkulačnú prihraničnú migráciu (Hodač-Kotrba 2011, 212). V roku 2011 vyvolali tieto procesy celosvetový pohyb 214 miliónov ľudí, pričom len v Európe migrovalo v tom roku okolo 70 miliónov ľudí (Aj my... 2013, 12).

Migrácia už neprebíha len medzi susednými krajinami, ale celosvetovo a všetkými smermi. Nie je len záležitosťou bohatých krajín, ale migrujú obyvatelia všetkých typov krajín.

To všetko by nebolo mysliteľné bez najprv cezhraničného, neskôr celosvetového fungovania masových médií, ktoré o situácii informujú okamžite a svoje informácie šíria do celého sveta. Keby médiá neinformovali o prejave M. L. Kinga na washingtonskom pochode v r. 1963, jeho slová „I have a dream“ by nemohli tak zapôsobiť, ako zapôsobili na americkú i neamerickú populáciu. Keby médiá neinformovali o rastúcom hnutí punk vo Veľkej Británii, táto alternatívna kultúra by možno zostala obmedzená na Britániu v čase thatcherizmu.

Požiadavky na rešpektovanie odlišného skupinového sebauvedomenia sú len jednou časťou procesov, v ktorých vzniká multikultúrna situácia. Odzrkadľujú jednu stranu Herderovho teoretického rozporu.

Druhú stranu tohto rozporu odzrkadľuje pretrvávajúca predstava o kultúre ako o relatívne uzavretom systéme. Táto predstava sa pevne sformovala hlavne v 19. storočí počas rastu národných štátov v Európe a posilnila sa po druhej svetovej vojne v čase vzniku množstva nových štátov mimo Európy. Mnohé z týchto štátov boli buď priamo nakreslené západnými mocnosťami, teda na základe euro-atlantických princípov, v ktorých etnické a národnostné štruktúry hrajú dôležitú úlohu, alebo sa samotné tieto štáty pokúšali identifikovať ako homogénne, národné štáty.

Vzrastá tak národné, štátne, regionálne a etnické sebauvedomenie, je však „založené v prvom rade na aplikácii systematického rozlišovania medzi insidermi a outsidermi; medzi My a Oni“ (Eriksen 2012, 45). Také chápanie kultúry vníma kultúru ako uzavretý systém, bráni si svoje a nepripustí prechod do iného, alebo vstup iného do našej¹.

Aj v pozadí požiadaviek na rešpektovanie rôznorodosti je podobná obrana svojho vlastného. Je to požiadavka rešpektovať identitu určitej skupiny, lebo skupina považuje svoju identitu za hodnotnú a nechce pripustiť jej premenu na inú identitu.

Už pri vzniku multikultúrnej situácie od polovice minulého storočia sa tak stretli dva póly Herderovej predstavy o kultúre: kultúrna uzavretosť a požiadavka na vnímanie rôznorodosti. Možno predpokladať, že tento rozpor sa prejaví pri posudzovaní povahy multikultúrnosti súčasného Slovenska, a teda ho budeme musieť brať do úvahy.

Ktoré disciplíny nám umožnia analyzovať situáciu?

V prvom rade historiografia, ktorá analyzuje a interpretuje udalosti v spoločnosti, v politike, v ekonomike, vo vojenstve a pod. Historiografia prepája časové osi udalostí s ich priestorovými charakteristikami. Ak si všíma kultúry, tak ich vníma v ich premenách, v procesoch a vplyvoch, ale zároveň vidí priestor, v ktorom existujú a ktorý ich obmedzuje, ale im aj ponúka isté príležitosti.

Vnímaním priestoru je historiografia úzko prepojená s humánnou geografiou, ktorá skúma priestor pre život človeka, pre realizáciu kultúr. Priestor Zemegule sa síce v porovnaní s premenami kultúr mení veľmi pomaly – aj táto relatívne pomalá premenlivosť však ponúka kultúram a ľudským spoločenstvám určité podnety a dáva im obmedzenia. Môže sa aj v relatívne krátkom historickom čase meniť: Ak si na historických mapách všimneme napr. premeny východnej hranice súčasnej Slovenskej republiky – v čase Uhorska neexistovala (dokonca veľký priestor východného Zemplína až po Michalovce bol súčasťou Užskej župy), v čase 1. Československej republiky bola hranicou vnútroštátnych regiónov, lebo oddeľovala Slovenskú krajinu od Zakarpatskej Ukrajiny, dnes je hranicou Európskej únie

¹ Pripomíname heslo Slovenskej národnej strany „Svoje si nedáme, cudzie nechceme.“

a schengenského priestoru. Takéto premeny zásadným spôsobom ovplyvňujú premeny kultúr a ich sebaidentifikáciu.

Župné členenie slovenského územia v rámci Uhorska bolo dlho pomerne stabilné a „do značnej miery sa opieralo o prírodné bariéry, najmä v horských oblastiach“ (Gurňák 2013, 3). Kultúrny vývoj krajiny sa do značnej miery uberal podobným smerom – podľa hraníc kotlín a nížin, takže o nejakom jednotnom kultúrnom vývine územia Slovenska treba uvažovať veľmi opatrne.

Bývalé uhorské župné členenie, v rámci ktorého slovenské územie netvorilo celok podľa dnešných predstáv, ukazuje, ako opatrne treba narábať aj s povedomím vonkajších hraníc Slovenska. Mnohé bývalé župy prekračovali hranice súčasnej Slovenskej republiky, ktoré boli okrem niektorých detailov určené až pri vzniku 1. Československej republiky. Tak sa samozrejme aj vyvíjal kultúrny život na okrajových územiach – ľudia nepociťovali súčasné hranice a kultúrna výmena sa diala na oveľa širšom priestore, neuzatvárala sa.

Analýza možností rastu, ktorá vznikla pre potreby Etnografického atlasu Slovenska v r. 1970 (Etnografický atlas SR 1990, 104) ukazovala, že geograficky decentralizovaný priestor Slovenska sa nemôže harmonicky všade rozvíjať ako kompaktný celok. Preto sa už v r. 1970 predpokladal rozvoj najmä v smere na hlavných komunikačných tokoch, pričom komplexný rozvoj sa mal uskutočňovať z najväčších slovenských miest a centrov okolo nich (Bratislava, Žilina, Banská Bystrica, Košice). Táto logika vychádzala hlavne z geografických možností súčasného slovenského územia a z historicky vzniknutých centier, ktoré sa rozvinuli práve v geograficky výhodných lokalitách. Tieto centrá boli a sú centrami politického, ekonomického, kultúrneho, náboženského života, cez ne prechádzal už predtým a prechádza dodnes ťažisko vývoja slovenskej spoločnosti.

Ako konštatujú Gurňák a Lauko, časté premeny v územno-správnom členení Slovenska v 20. storočí menili nielen vnútorné hranice regiónov, ale aj ich správne centrá, z čoho môžeme odvodiť aj premeny v sociálnej psychológii obyvateľov tohto územia.

Títo dvaja autori však konštatujú, že na území Slovenska sa „z hľadiska územnej stability vyskytujú dve výrazne stabilné územia v okolí dvoch najväčších miest – Bratislavy a Košíc a jedno stabilné územie okolo Banskej Bystrice. Aj samotné centrálna mestá vykazujú v rámci Slovenska najvyššiu stabilitu“ (Gurňák-Lauko 2013, 3). Tieto centrá sa aj v r. 1970 ukázali ako centrá s najväčšou potenciou rastu.

V blízkosti centier sa prejavovala stabilita v územno-správnom členení, avšak na okrajových územiach Slovenska, ako aj vo väčšej vzdialenosti od hlavných centier sa začlenenie jednotlivých regiónov do vyšších správnych celkov menilo. Rôzne regióny sa tak rozvíjali v meniacich sa podmienkach, pod rôznym vplyvmi a žiadnu z rôznych podôb územno-správneho členenia Slovenska nemožno považovať za vyjadrenie „prirodzeného stavu“ slovenského územia.

Historické mapy ukazujúce etnografické členenie bývalého Rakúsko-Uhorska tiež poukazujú na to, že ani etnograficky nebolo slovenské územie jednoliatym celkom, rovnako ako ani neexistovalo nejaké geografické centrum tohto územia. Na juh a východ žiadne hranice neexistovali, preto ani etnografické celky sa nezoskupovali a nevyvíjali podľa dnes známych hraníc. Aj na západ a sever boli hranice zoslabené, pretože to síce boli hranice Uhorska, ale za nimi ešte nasledovali krajiny Rakúska.

Vývin Slovenska sa teda odohrával v celkom iných priestorových súvislostiach ako dnes. Hoci premeny v krajine dlhodobo sledujú danosti priestoru, predsa aj tieto danosti a ich vzťahy sa menia tak, ako sa mení politická a iná situácia v regióne. Na ne nadväzujú premeny umenia a kultúry (ktoré skúma historiografia kultúry) a k podobným skúmaniam sa dostáva aj religionistika a etnografia.

V hodnotení situácie pomôže etnografia, kultúrna antropológia a kulturológia. Problémy identity a rôznorodosti sa tiež odohrávajú v istom čase a v istom priestore. Spoločnosti sa však menia a uvedené mapy by sme mohli konfrontovať s vývinom religiozity v rôznych oblastiach, s ekonomickými premenami, s povahou a rozmiestnením sociálnych vrstiev na tomto území, so symbolickými štruktúrami a pod.

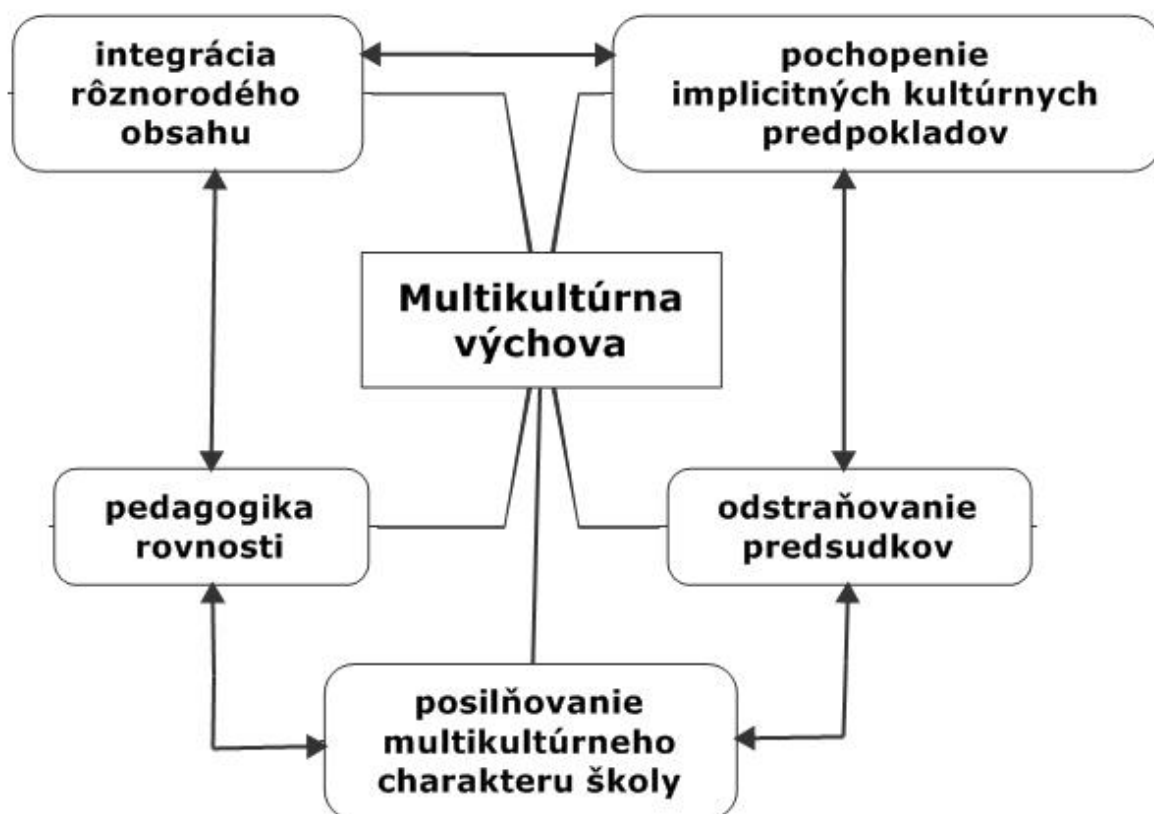
Pre otázky multikulturalizmu je v posledných desaťročiach ešte špeciálne nápomocná pedagogika. Z problémov multikulturalizmu totiž priamo vyvierajú snahy vo formálnom aj neformálnom vzdelávaní o odstraňovanie najväčších tenzií a konfliktov, takže sa rozvinula systematická multikultúrna výchova. Hovorí o tom schéma Dimenzie multikultúrnej výchovy, ktorej autorom je J. A. Banks.

Schéma síce pôvodne vznikla ako reflexia literatúry o multikulturalizme a multikultúrnej výchovy, ale poukazuje na širšie súvislosti fungovania multikulturalizmu.

Zo schémy J. A. Banksa sa ukazuje, že ak postupujeme spätne od multikultúrnej výchovy k multikulturalizmu, môžeme lepšie chápať procesy, ktoré v multikulturalizme prebiehajú.

Vidíme v nej, že do procesov multikulturalizmu (ktoré pomáha riešiť aj multikultúrna výchova) vstupujú rôzne idey, poznatky, informácie, teda určitý obsah (integrácia obsahu); občianske a ľudské práva (pedagogika rovnosti), vzťahy v sociálnej štruktúre (posilňovanie multikultúrneho charakteru školy); procesy vnímania, poznávania a sebareflexie (pochoopenie implicitných kultúrnych predpokladov); ako aj postoje, predsudky a stereotypy (odstraňovanie predsudkov).

Pedagogika (multikultúrna výchova) tak poukazuje na to, že v procesoch chápania odlišných kultúr berieme do úvahy samotný objekt („cudziu“ kultúru), rovnosť alebo nerovnosť nás a „tých druhých“, naše reálne sociálne vzťahy, naše vnímanie ich a naopak, a to všetko na pozadí a „s pomocou“ predsudkov i stereotypov.

Dimenzie multikultúrnej výchovy (podľa Handbook 2004, 5)

V čom sa multikultúrna situácia odlišuje od bežných medzikultúrnych kontaktov?

„Treba si uvedomiť, že kultúry sú zloženinami, pôvod jednotlivých kultúrnych prvkov síce zvyčajne poznáme (...), ale už ich vo svojej kultúre nechápeme ako cudzorodé prvky. Pôsobeniu interkultúrnych prvkov sú vystavené všetky spoločnosti“ (Gažová 2009, 42).

Aj mapa regiónov slovenskej ľudovej kultúry, ako táto kultúra existovala v 20. storočí, hovorí o vnútornej rôznorodosti a zložitosti (Etnografický atlas SR 1990, 104). Ani fungovanie ľudovej kultúry sa nesústredovalo okolo jedného centra, ale vrchy, kotliny a nížiny vytvárali svoje relatívne samostatné kultúrne celky.

Kontakty medzi kultúrami a ich vrstvami sú nielen v celej ľudskej histórii normálne a každodenné, ale sú aj nevyhnutnou podmienkou prežitia kultúr. Kultúra ako živý organizmus hynie, ak nie je neustále oplodňovaná podnetmi zvonku.

V poslednom storočí sa však situácia mení. Popri týchto bežných procesoch prebiehajú ešte aj procesy narastajúceho multikulturalizmu. Príslušníci žiadnej kultúry si už nemôžu nárokovať na univerzálnosť svojich hodnôt. Stráca sa „naivný predpoklad o všeobecnej platnosti svojich východísk“ (Barša 1999, 261). Predstava o normotvornej hodnote vlastnej kultúry bola možná v etnicky homogénnych národných štátoch, ktoré si neuvedomovali, ako ich kultúra vznikala a vnímali ju substančne ako jeden do seba uzavretý celok. V súčasnosti jej pluralita identít taká silná, že aj „štátotvorná“ identita je spochybňovaná tlakmi zvonku, či dokonca postupným rozkladom tejto štátotvornej, teda normotvornej identity z jej vnútra.

Dnes sa totiž medzikultúrne kontakty neuskutočňujú len na hraniciach kultúry, či len individuálnymi a náhodnými vplyvmi, ale prebiehajú neustále cez všetky vrstvy kultúry a zo

všetkých strán i z jej vnútra. Pravidelné kontakty už teda nie sú hlavne kontakty s vlastnými susedmi (Slováci-Maďari, baníci-roľníci), ale pravidelne sa uskutočňujú kontakty s kultúrami, ktorých jadro je stále priestorovo veľmi vzdialené (Slováci-Vietnamci).

Podobné kontakty zdanlivo prebiehali aj predtým: Kresťanské Slovensko bolo dlho v kontakte s moslimskou Osmanskou ríšou. Bol to však sused. Dnes však kresťanské Slovensko nechápe moslimov ako blízkych susedov, aj keď je s nimi v pravidelnom kontakte: Tak vo vnútri svojej kultúry (diskusia o stavbe mešít na Slovensku), ako aj na veľkú vzdialenosť (informácie o zákaze nosenia buriek vo Francúzsku). Podobne bolo Slovensko v kontakte s Vietnamcami, ktorí u nás boli na základe medzivládnych dohôd dvoch komunistických krajín. Títo Vietnamci občas zostávali na Slovensko – avšak len ako individuálni občania. Dnes sa Slovensko každodenne stretáva s veľkými skupinami Vietnamcov, ktorí žijú svojím vlastným životným štýlom.

Multikultúrna situácia nastáva aj vtedy, keď sa podobné kontakty uskutočňujú na relatívne malom priestore, ale vo vysokom tempe, pričom sa kontaktujú celé skupiny obyvateľstva, nie iba individuálni príslušníci inej kultúry, napr. Slováci/Maďari/Česi v kontakte s Vietnamcami/Albáncami/moslimami/Číňanmi na území Slovenskej republiky.

V takýchto kontaktoch sa už nestretávame iba s príslušníkmi jedného kultúrneho okruhu (Slováci/Francúzi), ale s nositeľmi kultúr z radikálne odlišných kultúrnych okruhov (kresťania-budhisti/Hari Krišna).

Vo veľkom tempe kontaktov a v prehľbovaní uvedomenia sociálnych skupín sa rozdiely medzi nimi vyhrcojú. Nie je už čas na postupné spoznávanie, postupné obrusovanie hrán protikladov a rozporov, ale stále znova prepukajú ostré konflikty dotýkajúce sa hlbokých presvedčení, postojov a stereotypov príslušníkov odlišných kultúr („bieli“-Rómovia, národovci-„svetoobčania“).

Sebauvedomenie sociálnych skupín v takto vyostrených konfliktoch často iba rastie. Namiesto toho, aby sa rozpory postupne utlmovali, pozície a postoje sa rýchlo upevňujú a protiklady sa vyhrcojú. Subkultúry, sociálne vrstvy, národy, etniká, regionálne skupiny, cudzinci si len silnejšie uvedomia svoju odlišnosť od okolia a nemajú čas sa zaoberať tým, čo ich spája. Okamžitý obranný postoj je v situácii aktuálneho ohrozenia krátkodobou efektívnejší, ako postupné, pomalé vyjednávanie a hľadanie kompromisov.

Multikultúrnú situáciu mimoriadne posilňujú masové médiá. V zrýchlenom a povrchnom vnímaní médií, v silnej konkurencii, ktorej sú médiá vystavené, zaujmú diváka skôr a ľahšie veľkým protikladom, odlišnosťou, rozporom – ako by ho zaujali pomalým hľadaním, analýzou, skúmaním rôznych strán. Preto skôr zdôrazňujú odlišnosť kultúr, a to bez ohľadu na to, či je táto odlišnosť pre každodenný život pozitívna alebo negatívna. Médiá potrebujú zaujať, preto radšej povedia „cudzinci nám berú prácu“, ako by do hĺbky skúmali, či je to naozaj tak.

Médiá pôsobia v rozvoji multikultúrnej situácie aj svojím celosvetovým dosahom a rýchlosťou. Sú schopné okamžite a na obrovské vzdialenosti šíriť obsahy iných kultúr. Kresťania na Slovensku tak môžu v priamom prenose sledovať ukrižovanie iných kresťanov na Filipínach počas Veľkej Noci, alebo pravoslávne Vianoce vo východnom Rusku, alebo rituály šamanistickej verzie islamu kirgizských kočovníkov v severnom Afganistane.

Súčasná multikultúrna situácia na Slovensku sa teda od štandardnej medzikultúrnej výmeny líši týmito znakmi:

- Vysoké tempo kontaktov na malom priestore.
- Stretnutia s veľkým množstvom odlišných kultúr.
- Kontakty s radikálne odlišnými kultúrnymi okruhmi.
- Kontakty na veľké vzdialenosti.

- Posilnená identifikácia s vlastnou kultúrou.
- Zdôrazňovanie odlišnosti médiami.
- Okamžitá prítomnosť iných kultúr v médiách.

Aké sú občianske a politické predpoklady multikultúrnej situácie?

Zásadnými predpokladmi pre vznik multikultúrnej situácie sú tie princípy usporiadania spoločnosti, na ktorých je založená západná (teda euro-atlantická) civilizácia.

V autoritatívnych a totalitných režimoch nie je možný vznik multikultúrnej situácie (ak neexistovala už pred príchodom takého režimu), pretože totalitný režim potrebuje pre svoje fungovanie homogénnu spoločnosť. Ak aj multikultúrna, teda heterogénna spoločnosť funguje v autoritatívnom režime, tak je to preto, že sa prvky demokracie zachovávajú len v niektorých oblastiach života spoločnosti – napr. v jazykovej politike, v náboženstve, v trávení voľného času a pod.

Prvým predpokladom pre vznik multikultúrnej spoločnosti je sloboda sebavyjadrenia. Ak nemám možnosť slobodne vyjadriť napr. svoje náboženské presvedčenie nosením symbolov môjho náboženstva, nemôžem vystupovať v spoločnosti ako príslušník iného náboženstva, teda podriaďujem sa predstave, že som príslušník dominantného náboženstva. Ak žiakom školy zakážeme nosiť kríže, polmesiace, hviezdy a iné náboženské symboly, dávame tým síce najavo, že naša škola sa neviaže na žiadne náboženstvo, že je sekulárna. Ak však taká škola existuje v krajine, v ktorej je kresťanstvo jedným z pilierov kultúry, dávame najavo, že sa všetci žiaci musia podriaďovať nepísaným pravidlám tohto náboženstva (alebo kultúry vyplývajúcej z tohto náboženstva).

V pozadí slobody sebavyjadrenia je sloboda presvedčenia. Multikultúrna spoločnosť vzniká len tam, kde ľudia nezdierať rovnaké presvedčenie (o svete, o morálke, o bohoch, o voľnom čase, o životných cieľoch a pod.).

Slobodný pohyb je nevyhnutnou podmienkou, aby sa medzikultúrne kontakty mohli uskutočňovať. Bez slobodného pohybu sa nemôžeme stretnúť s inými ľuďmi, a tento osobný kontakt nenahradí žiadne masové médium. Vplyvy masových médií smerom k multikultúrnej situácii sú len preto možné, lebo sa kombinujú s osobnou skúsenosťou percipientov. Bez osobnej skúsenosti sú to len prázdne poznatky, ktoré ľudia osobne nezasiahnu.

Poslednou podmienkou pre vznik multikultúrnej situácie je rešpektovanie zákonov štátu, v ktorom sa jednotlivci nachádzajú. Ak tieto zákony porušuje, buď ho štát izoluje, takže k ďalším kontaktom nedochádza, alebo príslušníkov jeho kultúry vylúči z medzinárodnej výmeny ľudí, teda aj z medzinárodnej výmeny kultúrnych obsahov. V prípade porušovania zákonov štátu môže príslušník inej kultúry (a jeho prostredníctvom celá kultúra) získať negatívny obraz v mysliach ľudí. Ten obraz je samozrejme zjednodušeným obrazom celej kultúry, ale veľmi rýchlo začne fungovať ako stereotyp. Občania tohto štátu potom principiálne a bez ďalšieho uvažovania odmietajú inšpirácie z takej kultúry – odmietnu kultúru ako celok (to je dnes napr. prípad islamu v euro-atlantickej civilizácii, alebo prípad ruskej kultúry na Slovensku, pretože sa v kolektívnom vedomí spojila s komunizmom).

Aké medzikultúrne kontakty fungovali na Slovensku?

Slovensko nikdy nežilo v izolácii a vždy bolo aj vnútorne dosť pestré, preto je možné všimnúť si len hlavné kontakty medzi najsilnejšími kultúrami, ktoré sa na tomto území vyskytli v časoch zaznamenaných historikmi.

V prvých storočiach nášho letopočtu sa tu stretli dve veľké kultúry – rímska kultúra s kultúrou barbarských kmeňov (spočiatku Kelti, neskôr Germáni a iní, na záver tohto obdobia

Slovania a iní). Slovenské územie sa nachádzalo na hraniciach, takže sa dá predpokladať, že fungovala neustála spolupráca medzi rôznymi kultúrami. Ukončila sa rozpadom Západorímskej ríše, viac-menej chaotickým prechodom viacerých barbarských kmeňov cez toto územie a postupným upevňovaním kresťanstva.

Tento kontakt vôbec nebol len kontaktom civilizovanej Rímskej ríše a necivilizovaných barbarských kmeňov. Bol kontaktom dvoch i viacerých etníc, viacerých životných štýlov, architektonických štýlov, spôsobov stravovania, spôsobov trávenia voľného času. Ako zdôvodňuje P. Dvořák, Rimania začlenili slovenské územie do histórie starovekého sveta, pričom v konfliktoch i v spolupráci s barbarskými kmeňmi (najmä s Keltmi a Germánmi) pomáhali Rimania v tomto priestore vytvárať križovatku kultúr, ktorá pretrvala niekoľko storočí (Dvořák 2006, 110-133). Na Dunajskej ceste, v Devínskej bráne a v ďalších oblastiach Slovenska sa od prelomu letopočtov stretávali kultúry. Kvôli pestrým geografickým charakteristikám územia Slovenska sa toto stretávanie nikdy neskončilo.

Od štvrtého storočia nášho letopočtu sa kresťanstvo upevňovalo v kontaktoch západných, franských a írskych misionárov so slovanským obyvateľstvom. Misia Konštantína a Metoda prináša byzantské vplyvy, ktoré však zoslabli a boli vytlačené na východ záverečným príklonom k rímskej podobe kresťanstva.

Celý čas však existovalo kresťanstvo v blízkom susedstve so slovanskou pohanskou kultúrou (rituály Veľkej Noci, ktoré sa zachovali podnes, sú len jedným príkladom z mnohých).

Po prvých kontaktoch s ugrofínskym etnikom v 9. storočí, ktorý v podobe Uhorska pretrval ďalších tisíc rokov a pretrváva dodnes, sa od cca 10.-11. storočia sa tunajšie kresťanstvo dostávalo do užšieho kontaktu so židovskou kultúrou, keď na naše územie prichádzali väčšie skupiny Židov, aj s rómskou kultúrou po masívnom príchode Rómov. Po nich zasa germánska a valašská kolonizácia ustanovili ostrovy nositeľov iných kultúr priamo v centrách slovenského územia, a tieto kontakty pretrvávajú podnes. Spreádzal ich aj vplyv Poľskej (aj goralskej) kultúry cez Karpaty.

Mnohé z uvedených sa stali takou súčasťou kultúry Slovenska, že dnes už ani necítíme ich pôvod a mnohé považujeme takmer za autochtónne.

Od 15.-16. storočia sa tu usadzuje vplyv islamu cez Osmanskú ríšu, ktorá susedí so Slovenskom a ešte dlho po vytlačení Osmanov z Uhorska ich vplyv pretrvával. Islam je na Balkáne príliš blízko na to, aby sme ho na Slovensku celé storočia necítili.

Od renesancie sa presadzoval český vplyv, ktorý postupne silnel tým, ako sa na Slovensku začala používať slovakizovaná čeština a ako sa Slovensko stalo prevažne protestantským. Oproti tomu katolícke nazeranie na svet sa posilnilo hlavne s pomocou Viedňou riadenou protireformáciou. Jedným z určujúcich medzikultúrnych kontaktov na dlhé storočia tak zostal evanjelicko-katolícky kontakt. Prejavoval sa vo všetkých oblastiach spoločenského života, od jazyka až po politiku.

Sociálne rozvrstvenie sa postupne stabilizovalo, aristokracia zostala slabá, ale celé storočia žilo vedľa seba silné roľníctvo, silná remeselnícka vrstva v mestách a zemianstvo.

Prakticky neexistujúce hranice smerom na juh a na východ, veľmi priechodné hranice na sever a na západ, ako aj existencia Slovenska vo veľkom štátnom útvaru, to všetko spôsobilo, že od počiatkov národného hnutia v Európe si obyvateľstvo tohto územia silno uvedomovalo svoju identitu voči Maďarom, Rakúšanom, Čechom, Poliakom, Nemcom a Rusom.

Také množstvo kultúr, ktoré tu zanechali svoje stopy, by mohlo napovedať, že Uhorsko (a neskôr Rakúsko-Uhorsko) boli multikultúrnymi štátnymi útvarmi. Zostáva

otvorenou otázkou, či bolo Uhorsko (neskôr Rakúsko a potom Rakúsko-Uhorsko) mnohonárodnostnými štátmi alebo multikultúrnymi štátmi.

Uhorsko sa vo svojej podobe od 10. do 16. storočia postupne formovalo ako mnohokultúrny štátny útvar – žilo tu viacero etník, od Slovanov, cez Maďarov po románske národy na juhu, fungovali tu rôzne denominácie kresťanstva, prichádzali etniká z germánskych krajín. Napriek tomu sa domnievame, že nemožno o ňom hovoriť ako o multikultúrnom. Kontakty medzi odlišnými kultúrami totiž prebiehali pomalým tempom a príslušníci novej kultúry sa postupne asimilovali, alebo susedské kultúry si postupne na seba zvykali a obrusovali hrany svojich rozdielov.

Ako stručne zhrnula M. Vrzgulová vo svojej sčasti ironickej, sčasti vážne mienenej publikácii, na Slovensku sa postupne vystriedali: Kelti, Dákovia, Markomani, Kvádi, Osovia, Jazygovia, Rimania, Huni, Avari, Slovania, Uhri, Pečenehovia, Sikulovia, Plavci, Tatári, Česi, Nemci, Valasi, Turci, Chorváti, Srbi, Maďari, Židia, Rómovia – a to menovala len etniká a menšiny, ktoré sa v tomto priestore vyskytli do začiatku 20. storočia (Vrzgulová 2007, 81-84). Dnes by bol zoznam oveľa dlhší.

Napriek tejto pestrosti sa okrem mongolských kmeňov v stredoveku a okrem vstupu islamu na tomto území prakticky nevyskytla žiadna kultúra, ktorá by bola príliš hodnotovo vzdialená. Ani židovská kultúra nemohla byť tak pocitovaná, lebo Židia figurovali ako súčasť vzniku kresťanstva a kresťania dobre poznali z Biblie ich príbehy. Hoci boli voči Židom nepriateľskí, boli to „blízki“ nepriatelia, dobre známi nepriatelia.

Informácie o odlišných kultúrach sa širili veľmi pomaly, ľudia v každodennom živote prichádzali prakticky do styku len so svojimi susedmi, ktorí boli práve preto dosť blízki. Tí „vzdialení“ boli príliš ďaleko, domáce obyvateľstvo sa o nich dozvedalo len od ojedinelých cestovateľov ako o exotike, ako o niečom veľmi zvláštnom, nepochopiteľnom, a hlavne – vzdialenom. Preto nepredstavovali skutočný problém.

Rakúsko a Rakúsko-Uhorsko fungovali podobným spôsobom napriek neskoršiemu rozvoju železnice, žurnalistiky, cestovania a vzdelávania. Možno ich označiť za útvary, ktoré síce sústredzovali viacero kultúr, ale pod jedným hodnotovým rebríčkom (nielen na základe jedného systému práva). V posledných storočiach sa Rakúsko aj Rakúsko-Uhorsko stávali viac mnohonárodnostnými štátmi, ako len štátmi s viacerými kultúrami. Národné uvedomenie totiž spôsobilo, že sa základné sebauvedomenie veľkých sociálnych skupín koncentrovalo okolo otázky národa, v tomto prípade hlavne okolo otázky jazyka, územia a vybraných udalostí z histórie.

Podobne fungovala aj 1. Československá republika. Pretože vznikala na princípe národného sebauvedomenia a na princípe geopolitických (teda aj geografických) vzťahov, do popredia v nej vystúpili a ako základné identifikátory fungovali národnostné určenia – Slovák, Čech, Nemec, Maďar, Poliak, Rusín, Žid. Všetky ostatné určenia sa im podriaďovali, čoho ilustráciou je aj územnosprávne členenie, ďalší vývin tejto republiky, ako aj dôvody, ktoré viedli k jej rozpadu..

Na prípade územia Slovenska, Veľkej Moravy, Uhorska, Rakúska, Rakúsko-Uhorska, Československej republiky vidno, že sebaidentifikácia sociálnej skupiny sa vždy deje výberovo a vládnuca moc (alebo vládnuca skupina) významne ovplyvňuje, čoho sa sebaidentifikácia bude týkať.

„Pri výskume kultúr by sme si ešte mali predstaviť veľký oblúk, v ktorom sú uložené rozličné kultúrne obsahy, ovplyvnené životom a aktivitami ľudí a životným prostredím. Kultúra, ktorá by sa skladala zo všetkých prvkov nachádzajúcich sa v oblúku, by bola podobne nepochopiteľná ako jazyk, v ktorom by sa naraz využívali všetky zvuky, aké ľudské hlasivky vedia vytvoriť. Správny výber z ponúkaných možností je predpokladom identity

kultúry. Každá ľudská spoločnosť na svete sa tomuto výberu podrobila a kultúrne inštitúcie nadobudli konkrétnu podobu“ (Benedikt 1999, 27).

V mnohokultúrnych alebo mnohonárodnostných štátnych útvaroch si spoločnosti takto postupne vyberali z množstva artefaktov, symbolov a hodnôt nahromadených predchádzajúcimi generáciami, aby z nich nezámerne vytvárali spoločný celok – pretože si vyberali v zásade na základe súbory podobných princípov. S príchodom situácie v 20. storočí už nie je čas postupne si vyberať a tvoriť spoločný celok. Stretávajú sa zrazu kultúry, ktoré si vyberali od svojich predkov na základe úplne odlišných princípov – tie princípy si jednotlivé kultúry navzájom nepoznajú, ale stretávajú sa okamžite a v rýchлом tempe sa striedajú.

Slováci, Rómovia a Židia žijúci vedľa seba stáročia si tiež vyberali na základe iných princípov. Ale pretože žili dlho vedľa seba, poznali sa navzájom. Základné princípy svojich kultúr síce nemuseli navzájom prijímať a súhlasiť s nimi, ale vedeli o nich a rozumeli im. Posledné storočie nás však stavia pred situáciu, keď zo dňa na deň zrazu nerozumieme, prečo sa ľudia správajú tak alebo inak, kde sa vzali ich symboly, z čoho vyplývajú ich morálne normy. – V takej situácii sa rodí multikultúrna situácia. V štátnych útvaroch, ktoré sa vyskytovali na našom území od konca Rímskej ríše po 20. storočie takáto situácia ešte nenastala.

Ako sa menila situácia na Slovensku po r. 1989?

Sociálno-psychologická situácia Slovenska sa podstatným spôsobom zmenila po politickom prevrate (po tzv. nežnej revolúcii). Zmeny možno charakterizovať hlavne cez tri podstatné znaky:

1. Slovenská spoločnosť sa stala liberálnejšou spoločnosťou – politicky, v sociálnej psychológii, v médiách a pod. Sloboda sebakvety, sloboda pohybu (v prvých rokoch len čiastková, ale predsa len oveľa liberálnejšia ako v časoch komunizmu), sloboda vierovyznania, sloboda zhromažďovania a ďalšie podoby rešpektovania ľudských práv spôsobili, že sa v slovenskej spoločnosti začali udomáňovať pestré hodnoty, svetonázorové predstavy, postoje a pod. Z kultúrneho a sociálneho monolitu, ku ktorému viedla slovenskú spoločnosť komunistická moc, sa veľmi rýchlo stávala mnohovrstvová a mnohorozmerná spoločnosť. Často išlo len o verejné a vonkajšie vyjadrenie presvedčení, ktoré tleli pod komunistickým autoritatívnym tlakom – ich verejné vyjadrenie však akoby v spoločnosti vyvolávalo reťazovú reakciu. Za vyjadrením jednej novej a neobvyklej hodnoty okamžite prichádzali ďalšie – napr. za prvými verejnými textami o rodovej problematike okamžite prichádzali aj texty o sexuálnej rovnosti.

S uvoľňovaním mocenského tlaku prichádzalo regionálne uvedomenie, posilnila sa a otvorene začala vyjadrovať identita regiónov, miest a obcí. Ich jasným vyjadrením bol prudký nárast používania (a tvorby) erbov – vystavovanie erbov sa stalo každodennou súčasťou identity miest a množstvo menších obcí si dávalo robiť vlastné, nové erby. Celému procesu pomohla aj politická a geografická decentralizácia. Oproti pôvodným 3 krajom vzniklo 8 krajov a pôvodných 37 okresov sa rozšírilo na 79 okresov (aj keď ich hranice boli nakreslené tak, aby zodpovedali voličskému a politickému potenciálu vládnuceho Hnutia za demokratické Slovensko).

Liberalizácii maximálne pomohlo odstránenie cenzúry, ktoré pomohlo vyplaviť množstvo utajovaných, zamlčovaných alebo len nepriznaných skutočností, postojov. Tento proces síce spôsobil aj to, že „padli aj všetky tabu, a tak sa v početných diskusiách na Slovensku vynárali aj rozličné zahraničnopolitické ilúzie a mýty“ (M. Bútora, in Kde sme? 2010, 121) – a doplníme, že aj národné a sociálne mýty.

2. Ľudia začali verejne prejavovať svoju religiozitu, hoci to robili rôznymi spôsobmi. Deklaratívne začali navštevovať náboženské obrady určitej cirkvi, alebo verejne vyjadrovali vieru v bližšie neurčeného Boha. Vo Výskume európskych hodnôt sa po roku 1990 ukázal pokles ľudí bez vyznania z 28% na 18% - všetkých 10% sa presunulo do skupiny veriacich (M. Tížik, in Výskum európskych... 2009, 62). Sila tohto posunu zvlášť vynikne v porovnaní s Českou republikou, kde za to isté obdobie a pri zisťovaní tou istou metodikou sa počet ľudí bez vyznania zvýšil zo 40% na 60% - hoci Čechy boli už dlho pred týmto obdobím oveľa menej religiózne, posun je opačným smerom a ešte dvojnásobne väčší (M. Tížik, in Výskum európskych... 2009, 63).

Je známe, že sa cirkvi okamžite po prevrate začali angažovať v politike aj v spoločenskom živote – vznik politických strán, najmä Kresťansko-demokratického hnutia, vznik cirkevných škôl, vznik hnutia Pro life a pod.

V tom čase sa aj prudko diferencoval náboženský život na Slovensku – vrátila sa relatívne silná grécko-katolícka cirkev na východnom Slovensku, vznikali a štátom boli uznávané ďalšie menšie cirkvi a denominácie, vznikali rôzne občianske združenia s náboženskou orientáciou. Opätovne sa rozvíja zdevastovaná Židovská náboženská obec, ktorá síce dodnes nemá veľa prívržencov, ale od prevratu ju silno počuť – spočiatku cez tému holokaustu, neskôr aj ako legitímnu súčasť života tohto regiónu po stáročia. Prichádzajú aj iné cirkevne spoločenstvá zo zahraničia (napr. učenie A. Ghoša, alebo hnutie Hare Krišna). O desať rokov neskôr sa k slovu hlási aj moslimská menšina, zákony jej však neumožňujú byť uznanou ako cirkev, preto dodnes funguje ako občianske združenie.

Návrat religiozity bol síce v posledných desaťročiach 20. storočia zrejmy celosvetovo, ale v slovenskej spoločnosti rezonoval mimoriadne silno.

3. Ako v každom období politického uvoľnenia v Československej republike, tak aj po r. 1989 sa na Slovensku okamžite prudko posilnila a začala verejne proklamovať národná hrdosť a patriotizmus. (Rovnako sa stalo v rokoch 1938-1939, 1968 aj pred blížiacim sa koncom komunistického režimu v druhej polovici osemdesiatych rokov 20. st.).

Menovaný výskum európskych hodnôt skonštatoval aj prudký rast patriotizmu v slovenskej spoločnosti, hoci nie je celkom zrejmé, či tu bola príčinou spokojnosť so sociálno-politickým vývinom, alebo skutočná hrdosť na slovenský národ (porov. D. Kostlán, in Výskum európskych... 2009, 110-112). V týchto procesoch sa okamžite aktivizovala aj maďarská národnosť v Slovenskej republike a postupne aj ďalšie, tzv. staré menšiny (rusínska, nemecká, česká). Tzv. nové menšiny, teda tie, ktoré prichádzajú na Slovensko vo väčšom počte až v posledných rokoch, sa stávajú viditeľnými až po istom čase, zhruba po roku 2000 (Čiňania, Vietnamci, Balkanci a pod.).

Nárast patriotizmu a nacionalizmu sa prejavil v politike (jazykový zákon, Slovenská národná strana), v školstve (prepisovanie učebníc dejepisu), v žurnalistike (periodiká Zmena, Nový Slovák a pod.), v symbolike (prudké rozšírenie používania štátneho znaku a vlajky medzi obyvateľstvom, tzv. pomlčková vojna v r. 1990) a inde.

Tento nárast patriotizmu a nacionalizmu však nemusel znamenať len otvorené priznanie sa k vlastným koreňom, ktoré môže pôsobiť motivačne. Ako konštatuje M. Vašečka, „Slovensko je krajina s veľkou krízou identity, ktorú rieši silným a nekompromisným tlakom na existujúcu pluralitu identít svojich obyvateľov s cieľom zničiť všetky 'nevhodné' a pre tzv. slovenský národný projekt 'nepoužiteľné' identity“ (M. Vašečka, in Kde sme? 2010, 241). Tento fakt spôsobil, že sa sociálno-psychologická diferenciácia slovenskej spoločnosti – tak sľubne naštartovaná po uvoľnení komunistického mocenského zovretia – v prvej polovici deväťdesiatich rokov spomalila. Akoby bolo pre sebaidentifikáciu obyvateľstva Slovenska (po desaťročiach otvorenej alebo dobre skrytej čechoslovakizácii)

dôležitejšie „preukázať čo najväčšiu starobylosť svojho národa“ (E. Krekovič, in Mýty... 2005, 19), ako hľadať vnútornú diferenciáciu a pestrosť tradícií, alebo si projektovať budúcnosť. Je to pochopiteľné, pretože pri každej prudkej zmene sociálnej psychológie sa sociálna skupina upína na to, čo považuje za svojej minulosti za pevné body. Pri kultúrnej transformácii je vždy prítomné „nebezpečenstvo, že na problémy minulosti sa zabudne a že obyvateľstvo sa podvedome bude obracať späť a pozitívne hodnotiť minulosť“ (Kennedy 2002, 105). Emancipácia spod komunistickej nadvlády bola na Slovensku chápaná aj ako emancipácia národných hodnôt, ktoré sa vo veľkej časti občanov Slovenska hypostazovali ako najdôležitejšie v živote spoločnosti. Slobodné prihlásenie sa k národu bolo zároveň neslobodným uzavretím sa do národnej ulity.

Situácia na Slovensku po r. 1989 tak na jednej strane prudko smerovala k vnútornej diferenciácii štátu a obyvateľstva (diferenciácii politickej, kultúrnej, regionálnej a pod.), na druhej strane proti tomu pôsobila snaha chápať Slovensko ako homogénny celok (hlavne celok vybudovaný na národných princípoch).

Všetky tri znaky (liberalizácia, nárast religiozity, nárast patriotizmu) výrazne pôsobili na sebaidentifikáciu občanov Slovenskej republiky. Pretože „vytváranie sebaobrazu je nevyhnutné pre našu orientáciu vo svete, poznanie, myslenie a ľudskú komunikáciu“ (Šulavíková 2006, 46), obraz, ktorý si o sebe vytvárali občania Slovenskej republiky mohol zásadným spôsobom ovplyvniť vnímanie sveta a komunikáciu so svetom. Premeny v sociálnej psychológii po tzv. nežnej revolúcii tak pravdepodobne nemenili len mentálnu mapu Slovenska, ale aj správanie tejto republiky navonok i k „cudzincom“, k „odlišným“ v jej vnútri.

Ako bola založená Slovenská republika v r. 1993?

V týchto podmienkach bola 17. 7. 1992 vyhlásená Deklarácia Slovenskej národnej rady o zvrchovanosti Slovenska a potom 1. 9. 1992 prijatá Ústava Slovenskej republiky, ktorá sa od 1. 1. 1993 stala základným zákonom novej Slovenskej republiky. Založenie Slovenskej republiky treba chápať v dvoch krokoch.

Prvý krok – Deklarácia o zvrchovanosti – vyhlasuje právo národa na sebaurčenie. Deklarácia vníma národ ako subjekt práva: „...deklarujeme prirodzené právo slovenského národa na sebaurčenie“ (Deklarácia... 2013) Občania boli až odvodenou právnou jednotkou, pretože nie oni zakladali zvrchovanosť republiky, ale národ sa zaviazal rešpektovať občanov. Ti isté platilo aj o rešpektovaní rôznorodosti spoločnosti: „budeme rešpektovať práva všetkých, každého občana, národov, národnostných menšín a etnických skupín“ (Deklarácia... 2013).

Ústava SR postupovala podobne. Prvé slová jej preambuly hovoria z pozície národa – „My, národ slovenský...“ a až na záver preambuly sa objavujú občania – „teda my, občania Slovenskej republiky“ (Ústava SR, preambula).

Ani po preambule nie je prvotný občan, ale štát. Prvý článok tejto ústavy hovorí o štáte, nie o občanoch: Slovenská republika je zvrchovaný, demokratický a právny štát“ (Ústava SR, čl. 1).

Hoci ústava konštatuje, že „Štátna moc pochádza od občanov“ (Ústava SR, čl. 2), robí to až v druhom článku. Zároveň v prvom oddiele prvej hlavy konštatuje, že „Slovenská republika podporuje národné povedomie a kultúrnu identitu Slovákov žijúcich v zahraničí“ (Ústava SR, čl. 7a).

Až na začiatku druhej hlavy ústavy sa konštatuje rovnosť občanov „bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické, či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné

postavenie“ (Ústava SR, čl. 12). V ďalších hlavách a oddieloch sa konštatujú všetky základné ľudské práva politické, kultúrne, práva menšín a pod. Tieto časti treba posudzovať aj vo vzťahu k druhej vete prvého článku Ústavy SR – „Neviaže sa na nijakú ideológiu ani náboženstvo“ (Ústava SR, čl. 1).

Slovenská republika teda bola v dvoch krokoch založená ako:

- národný štát,
- sekulárny štát,
- štát, ktorého moc je odvodená od občanov,
- štát, v ktorom majú občania všetky individuálne práva.

Bola teda založená ako kombinácia štátu vybudovaného na tzv. národnom a na tzv. občianskom princípe. Pretože mala byť hlavne národným štátom, konštatovalo sa v zakladajúcich dokumentoch, že je etnicky, teda aj kultúrne homogénna. V druhom kroku sa však konštatovalo, že bude rešpektovať všetky odlišnosti.

Prirodzená nie je teda kultúrna heterogénnosť. Prirodzená je homogénnosť, a odlišnosti sú niečím pre ňu vonkajším, čo (našťastie –) Ústava SR chce rešpektovať. Sú však až druhotné.

Vznikajú tak problémy pri interpretácii ústavy. „Ak sa pri uplatňovaní Ústavy SR kladie dôraz na jej preambulu, vedie to k etnickému výkladu niektorých článkov ústavy, čo môže znamenať porušovanie princípu rovnoprávnosti všetkých štátnych občanov. Ak sa kladie dôraz na vlastný text ústavy, vedie to k odmietnutiu slovenskej štátnej idey, tak ako je vyjadrená preambulou, teda aj princípu, že SR je národným štátom Slovákov“ (Kusý 2001, 144).

Jednoduché porovnanie s tromi zakladajúcimi dokumentmi Spojených štátov amerických a s ústavou Slovenskej republiky z r. 1939 ukáže špecifickosť slovenského riešenia.²

Dohoda na lodi Mayflower z 1. 11. 1620, ktorú v USA považujú za východisko všetkých ostatných ústavnoprávných aktov: „...spojili sme sa do občianskeho politického tela pre lepšie riadenie spoločných vecí“ (Roots... 1990, 22-23). V tejto dohode vznikla spoločná obec na základe dohody suverénnych občanov. Občania neboli iba „rešpektovaní“ politickou obcou, ale oni ju vytvorili.

Deklarácia nezávislosti Spojených štátov zo 4. 7. 1776: „Považujeme za samozrejmé pravdy, že všetci ľudia sú stvorení ako rovní, že ich Stvoriteľ obdaril určitými neodcudziteľnými Právami, medzi ktorými sú Život, Sloboda a snaha o Šťastie. – Že na zabezpečenie týchto práva sa medzi Ľuďmi ustanovuje Vláda, ktorá svoju právnu moc odvodzuje od dohody tých, ktorým vládne“ (Roots... 1990, 147).

Ústava Spojených štátov zo 17. 9. 1787 hneď v preambule konštatuje: „My, ľudia Spojených štátov“ – spomína síce explicitne štát, ale len ako niečo, čo tvoria ľudia. Na rozdiel od Ústavy SR Ústava Spojených štátov v prvom článku nehovorí nič o štáte, ale o zastupiteľskej demokracii – „Všetka zákonodarná Moc uvedená v ústave prináleží Kongresu Spojených štátov, ktorý pozostáva zo Senátu a Snemovne reprezentantov“ – a ďalej konštatuje, že „Snemovňa reprezentantov je volená z Členov volených každý druhý rok Ľuďom jednotlivých Štátov...“ (Roots... 1990, 277).

Na rozdiel od Ústavy SR americká Deklarácia aj Ústava jednoznačne potvrdzuje, že štátna moc pochádza od občanov – čo otvára priestor pre väčšiu diverzifikáciu spoločenského života, v porovnaní s priestorom v Ústave SR založenej z väčšej časti na národe.

² Dokumenty USA a vojnovéj Slovenskej republiky tu nevyužívame ako vzory, len ako nástroje na porovnanie.

Ústava Slovenskej republiky z 21. 7. 1939 sa opiera hlavne o národ a štát, slovo občan sa objavuje len 3. paragrafe ako štátne občianstvo.

Štát podľa preambuly tejto ústavy vzniká na to, aby zjednotil sily a harmonizoval protiklady – teda vytvára predpoklady pre potieranie rôznorodosti. Zároveň jednoznačne – hneď v úvode – konštatuje, že základom štátu sú kresťanské a národné hodnoty (Ústavný zákon... 2013, úvod).

Na rozdiel od dnes platnej Ústavy SR ústava vojnovkej Slovenskej republiky nevytvárala priestor pre kultúrnu rôznorodosť a pre diverzifikáciu spoločenského života, lebo stanovila jednoznačný základ pre hodnotovú hierarchiu – kresťanské a národné hodnoty. Odlišnosti teda neboli iba druhoradé, ako sú v súčasnej Ústave SR, ale boli dokonca nežiaduce, lebo základ štátu bol jednotný.

Ako existuje Slovenská republika v r. 2013?

Situáciu v súčasnej Slovenskej republike vyhodnotíme s pomocou výsledkov z reprezentatívnych výskumov verejnej mienky, s pomocou údajov zo sčítaní obyvateľstva, ktoré sa konali v r. 1991, 2001 a 2011 a s pomocou údajov o skladbe obyvateľstva v rôznych databázach. V štatistických údajoch sa ukazujú prebiehajúce trendy a posuny.

Údaje zo sčítania ľudu, ktoré hovoria o premenách v podiele jednotlivých národností, ukazujú, že sa postupne znižuje podiel slovenskej a maďarskej národnosti na úkor menších a tzv. nových menšín. Zvyšuje sa podiel rómskej, židovskej, rusínskej, srbskej, chorvátskej a pod. Dá sa predpokladať, že je to kombinácia zvyšovania alebo znižovania pôrodnosti v istých skupinách obyvateľstva, ako aj dôsledok rastúceho sebauvedomenia (najmä u židovskej a rusínskej národnosti) (porov. tabuľku Obyvateľstvo SR podľa národnosti).

Veľmi podobné výsledky ukazujú aj výsledky hovoriace o používaní materinského jazyka. Klesá pomer ľudí hovoriacich slovenčinou a maďarčinou ako materinskými jazykmi a narastá rómsky jazyk, ako aj tzv. ostatné, čiže jazyky menšín, ktoré dosahujú menej ako 0,1% obyvateľstva (porov. tabuľku Obyvateľstvo SR podľa materinského jazyka).

Trendy k narastajúcej rôznorodosti sa ukazujú aj vo vzťahu k náboženskému vierovyznaniu: Po náraste podielu príslušníkov veľkých cirkví v r. 2001 ich podiel v r. 2011 klesol a posilňuje sa podiel nových, resp. menších denominácií. Od roku 2001 sa zvyšuje aj podiel ľudí, ktorí nepriznali žiadne vierovyznanie (porov. tabuľku Obyvateľstvo SR podľa náboženského vyznania).

Obyvateľstvo SR podľa národnosti – sčítanie 2011, 2001, 1991. (Sčítanie... 2012, tab. 101)

Bývajúce obyvateľstvo (podľa trvalého pobytu)	Slovenská republika					
	2011		2001		1991	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
spolu	5 397 036	100,0	5 397 455	100,0	5 274 396	100,0
Národnosť						
Slovenská	4 352 775	80,7	4 614 854	85,8	4 519 328	85,7
Maďarská	458 467	8,5	520 528	9,7	567 296	10,8
Rómska	105 738	2,0	89 920	1,7	75 802	1,4
Česká	30 367	0,6	44 620	0,8	52 884	1,0
Rusínska	33 482	0,6	24 201	0,4	17 197	0,3
Ukrajinská	7 430	0,1	10 814	0,2	13 281	0,3
Nemecká	4 690	0,1	5 405	0,1	5 414	0,1
Poľská	3 084	0,1	2 602	0,0	2 659	0,1
Chorvátska	1 022	0,0	890	0,0	x	x
Srbská	698	0,0	434	0,0	x	x
Ruská	1 997	0,0	1 590	0,0	1 389	0,0
Židovská	631	0,0	218	0,0	134	0,0
Moravská	3 286	0,1	2 348	0,0	6 037	0,1
Bulharská	1 051	0,0	1 179	0,0	1 400	0,0
Ostatné	9 825	0,2	5 350	0,1	2 732	0,1
Nezistené	382 493	7,0	54 502	1,0	8 762	0,2

Obyvateľstvo SR podľa materinského jazyka – sčítanie 2011, 2001, 1991. (Sčítanie... 2012, tab. 11)

Bývajúce obyvateľstvo (podľa trvalého pobytu)	Slovenská republika			
	2011		2001	
	abs.	v %	abs.	v %
spolu	5 397 036	100,0	5 379 455	100,0
Materinský jazyk				
Slovenský	4 240 453	78,6	4 512 217	83,9
Maďarský	508 714	9,4	572 929	10,7
Rómsky	122 518	2,3	99 448	1,8
Rusínsky	55 469	1,0	54 907	1,0
Ukrajinský	5 689	0,1	7 879	0,2
Český	35 216	0,7	48 201	0,9
Nemecký	5 186	0,1	6 343	0,1
Poľský	3 119	0,1	2 731	0,1
Chorvátsky	1 234	0,0	888	0,0
Jidiš	460	0,0	17	0,0
Bulharský	132	0,0	1 004	0,0
Ostatné	13 586	0,3	6 735	0,1
Nezistený	405 281	7,5	66 056	1,2

Obyvateľstvo SR podľa náboženského vyznania – sčítanie 2011, 2001, 1991. (Sčítanie... 2012, tab. 14)

Bývajúce obyvateľstvo (podľa trvalého pobytu)	Slovenská republika					
	2011		2001		1991	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
spolu	5 397 036	100,0	5 397 455	100,0	5 274 396	100,0
Náboženské vyznanie						
Rímskokatolícka cirkev	3 347 277	62,0	3 708 120	68,9	3 187 383	
Gréckokatolícka cirkev	206 871	3,8	219 831	4,1	178 733	
Pravoslávna cirkev	49 133	0,9	50 363	0,9	34 376	
Evanjelická cirkev a. v.	316 250	5,9	372 858	6,9	326 397	
Reformovaná kresťanská cirkev	98 797	1,8	109 735	2,0	82 545	
Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia	17 222	0,3	20 630	0,4	10 510	
Evanjelická cirkev metodistická	10 328	0,2	7 347	0,1	4 359	0,1
Kresťanská zbory	7 720	0,1	6 519	0,1	700	0,0
Apoštolská cirkev	5 831	0,1	3 905	0,1	1 116	0,0
Bratská jednota baptistov	3 486	0,1	3 582	0,1	2 465	0,0
Cirkev adventistov siedmeho dňa	2 915	0,1	3 429	0,1	1 721	0,0
Cirkev bratská	3 396	0,1	3 217	0,1	1 861	0,0
Ústredný zväz židovských náboženských obcí *	1 999	0,1	2 310	0,0	912	0,0
Starokatolícka cirkev	1 687	0,0	1 733	0,0	882	0,0
Cirkev československá husitská	1 782	0,0	1 696	0,0	625	0,0
Novoapoštolská cirkev	166	0,0	22	0,0	188	0,0
Bahájske spoločenstvo	1 065	0,0	x	x	x	x
Cirkev Ježiša Krista Svätých neskorších dní **	972	0,0		0,0	91	0,0
Iné	23 340	0,5	6 214	0,1	6 094	0,1
Bez vyznania	725 362	13,4	697 308	13,0	515 551	9,8
Nezistené	571 437	10,6	160 598	3,0	917 835	17,4
* V r. 2001 Židovská náboženské obce						
** V r. 2001 Cirkev Ježiša Krista Svätých posledných dní						

Silným podnetom pre rozvoj kultúrnej diverzity Slovenska bol vstup do Európskej únie v r. 2004. Hoci už predtým Slovenská republika veľmi úzko spolupracovala s EÚ, predsa až vstup do tohto spoločenstva skutočne otvoril Slovensko prílivu migrantov z tretích krajín. Hoci sme dodnes pre migrantov z Ázie a Afriky hlavne tranzitnou krajinou, pre občanov iných štátov EÚ sa Slovensko stalo cieľovou krajinou.

Na Slovensku žilo v r. 2012 legálne necelých 70 000 migrantov, čo bolo 1,25% populácie (pre porovnanie – v Španielsku 12%, v Nemecku 9%, Česko 4%). Od vstupu do EÚ v r. 2004 sa ich počet na Slovensku trikrát zvýšil. (Aj my... 2013, 13 a 17).

Podľa údajov Medzinárodnej organizácie pre migráciu boli v r. 2012 na Slovensku zastúpené krajiny s najväčším počtom migrantov takto (Aj my... 2013, 18 a 21):

Krajina EÚ	Počty	Krajina mimo EÚ	Počty
Česko	9 073	Ukrajina	6 379
Maďarsko	6 542	Srbsko	3 682
Rumunsko	6 087	Rusko	2 395
Poľsko	4 795	Vietnam	2 055
Nemecko	3 645	Čína	1 835
Rakúsko	1 943	Južná Kórea	1 537
		USA	879
		Macedónsko	595
		Chorvátsko	486
		Turecko	374
Migranti z EÚ = 63,14% všetkých migrantov			

Napriek ich nízkym počtom zostávajú v povedomí populácie migranti veľkou skupinou, pretože ich „vidno“ – na trhoch (Vietnamci, Číňania), v reštauračných zariadeniach (čínske, thajské, japonské, turecké a iné), vo veľkých zahraničných fabrikách a firmách (Kia, US Steel, Citroën, Volkswagen a iné), vo vedení bánk (Slovenská sporiteľňa, Sberbank a iné), „na ulici“ (občania zo subsaharskej Afriky, ktorých „zviditeľňujú“ slovenskí pravicoví extrémisti) a pod.

Cudzinci sú zároveň vnímaní značne negatívne ako záťaž pre sociálny systém, ako priestor pre veľkú kriminalitu, ako ľudia, čo berú prácu domácim a pod. (D. Kostlán, in Výskum európskych... 2009, 115). – a to aj napriek tomu, že „typický migrant na Slovensku pochádza z niektorej členskej krajiny EÚ, je mladší muž (25-34 rokov) a má vyššie vzdelanie (stredoškolské s maturitou alebo vysokoškolské)“ (Aj my... 2013, 18)

Migranti sú viditeľní zrejme aj kvôli tomu, že v Bratislavskom kraji je najväčšia koncentrácia migrantov na Slovensku (ich podiel na počte obyvateľov Bratislavy) a po Londýne druhá najväčšia v Európe (Aj my... 2013, 19). V školskom 2010/2011 sa prvýkrát práve v Bratislave začal na základnej škole vyučovať jazyk tzv. novej menšiny, teda skupiny spomedzi migrantov – vietnamčina (Dráľ-Gažovičová-Kadlečíková-Tužinská 2011, 15).

Bratislava a okolie sú pritom mocenským aj ekonomickým centrom Slovenskej republiky, sídlia tu aj najsilnejšie médiá, sem dochádza z okolia najväčší počet ľudí denne do zamestnania. Je pochopiteľné, že sa tomuto regiónu v médiách a vo verejnej diskusii venuje najväčšia pozornosť, takže môže vznikať dojem, že na Slovensku žije oveľa viac migrantov, ako ich v celej republike reálne je.

Od pádu komunizmu sa Slovensko kultúrne diferencuje. Hoci niektoré procesy trvajú takmer desaťročia a sú veľmi pomalé (napr. vyššie uvedená postupná zmena národnostnej štruktúry), iné prichádzajú veľmi rýchlo (napr. štýl obliekania EMO, štýl trávenia dovolenky v ďalekom zámorí, nákupné návyky a trávenie voľného času v nákupných centrách, vstup kultúrnych aktivít do bývalých synagóg, šírenie kultúry chudoby).

Napriek narastajúcej kultúrnej pluralite pretrváva silná predstava o území Slovenskej republiky ako o území Slovákov. V tejto predstave nie sú „Slováci“ ďalej diferencovaní na ženy a mužov, na subkultúry, na sociálne vrstvy, na regionálne kultúry a pod. – za najdôležitejšiu, prípadne jedinou dôležitú charakteristiku sa v takomto prípade považuje „slovenskosť“, teda príslušnosť k národu.

Predstavu o tom, že toto je územie hlavne územím Slovákov, posilňuje aj regionálne ohraničenie bydliska väčšiny príslušníkov národnostných menšín v relatívne okrajových

oblastiach štátu – maďarská menšina hlavne na juhu, rusínska hlavne na severovýchode, rómska hlavne na juhu a východe a pod.

Zároveň pretrváva predstava o „pravom Slovákovi“. Táto predstava je založená na mýte o poľnohospodárskej, ľudovej, chudobnej a „prirodzenej“, teda s prírodou spätý podstate slovenského národa. Vo verejnej diskusii je národ (a Slováci) stále nositeľom štátnosti (nie občania, ale národ). „Na Slovensku sa tak síce po roku 1989 posilňujú lokálne identity a vytvárajú sa univerzalistické identity, no zásadná redefinícia toho, čo znamená byť Slovákom, sa neuskutočňuje“ (M. Vašečka, in *Kde sme?* 2010, 243).

Nositelia mýtu „slovenskosti“, ako prirodzeného stavu občanov Slovenskej republiky, pociťujú ohrozenie tejto základnej národnej hodnoty. Ohrozenie vynikne v porovnaní s Českou republikou, kde sa „politický diskurz ‘národnej identity’ vymedzuje voči ohrozeniu zvonku – EÚ a prisťahovalci. Naopak na Slovensku je rámcovaný vnútornou hrozbou, pretože sa spája s národnostnými menšinami, predovšetkým s maďarskou menšinou“ (D. Kostlán, *Výskum európskych...* 2009, 115) a dodajme, že dnes už aj s rómskou menšinou.

Akoby sa opakovala situácia z čias rozpadu Rakúsko-Uhorska, keď slovenskí a českí historici zdôrazňovali špecifickosť kultúrneho vývinu na slovenskom území. „Zdôraznenie väčšej či menšej umeleckej autonómie odôvodňuje osamostatnenie umenia na Slovensku z väzieb k uhorskému štátu“ (Bakoš 1994, 43). Niektoré skupiny slovenskej spoločnosti potrebovali a potrebujú zdôrazňovať zvláštnosti kultúrneho a národného vývinu Slovenska a slovenského národa, aby bez problémov zdôvodnili jeho osamostatnenie z Česko-Slovenska, ako aj jeho samostatné postavenie v Európskej únii.

Je prirodzené, že pretrváva predstava o Slovenskej republike ako štáte, ktorý založili Slováci pre Slovákov (a ostatných prijali ako spolubývajúcich). Predstava, že ľudské spoločenstvá sa združujú do národov a že národná perspektíva je tou najhlbšou perspektívou, „nie je len súborom ideí. Je to hlboká kultúrna schéma, ktorá organizuje naše správanie vo svete, od farebne členených politických máp, ktoré riadia našu predstavu o rôznorodosti sveta, až po kritériá členstva v medzinárodných organizáciách, ako sú Spojené národy“ (Kennedy 2002, 151). Táto kultúrna schéma (pohľad na svet z národnej perspektívy) sa na Slovensku udomácňuje od konca 18. storočia, upevnila sa v 19. storočí a v 20. storočí sa stala jedným z hlavných nástrojov na identifikáciu obyvateľstva tohto územia – pri vyčlenení z Uhorska, pri obrane proti ideológii čechoslovakizmu, pri hľadaní regionálnej samosprávy v r. 1938, pri hľadaní svojho miesta v nacistickom tlaku od r. 1939, pri uvoľňovaní pút komunistického centralizmu v r. 1968, po páde komunistickej moci v r. 1989, pri delení Česko-Slovenska v r. 1992.

Je však prirodzené, že sa zároveň prehľbuje predstava o kultúrnej rôznorodosti Slovenskej republiky a obyvateľstva žijúceho v nej. Oproti kultúrnemu monolitu v časoch pred r. 1989, v ktorých komunistická moc od všetkých vyžadovala jednotnú a rovnakú hierarchiu hodnôt, sa Slovensko vnútorne prudko diferencovalo. V tomto kontraste silno pociťujeme narastanie rôznorodosti, a táto diferenciácia sa stále považuje aj za jeden z hlavných výdobytkov tzv. nežnej revolúcie.

Akoby v slovenskej spoločnosti existovali dve sociálne psychológie:

Na jednej strane „folklorizovaná predstava rurálneho Slováka so všetkými atribútmi, ktoré k tomu patria: Istá miera rurálneho sentimentu, protimenšinovosti, protizápadnosti, žoviálnosti a neokrôchanosti“ (M. Vašečka, in *Kde sme?* 2010, 255). Pasívne prijímanie konzumného spôsobu života servírovaného médiami, v ktorom sa vnímanie variability okolitého sveta redukuje na variabilitu tovarov – ale na pozadí predstavy o kultúrnej jednote slovenského národa.

Na druhej strane aktívny a sebavedomý občan zapájajúci sa do verejného života, vyjadrujúci svoju identitu a rešpektujúci identitu druhých. Občan, ktorý rešpektuje diverzitu, lebo vie, že vo svete okolo neho je diverzita normálna, prirodzená a všadeprítomná. Občan, ktorý je ochotný aj sám upravovať predstavu o svojej identite, lebo ju chápe ako proces meniaci sa podľa jeho životných podmienok, nie ako nemennú etnickú či kultúrnu substanciu.

Je to občan aktívne zapojený do diania okolo seba: Hoci podľa Z. Bútorovej a O. Gyárfásovej (Občianstvo... 2010, 178-179) sa objem občianskej participácie na verejnom živote po vyvrcholení koncom deväťdesiatych rokov znížil – predsa rôznorodosť občianskych aktivít postupne narastá. Už sa neobmedzujú len na politické masové vystúpenia, ale občianska participácia sa týka veľkého okruhu spoločenského, regionálneho i individuálneho života.

Takáto dvojstrannosť života na Slovensku v podstate zodpovedá spôsobu, akým bola založená Slovenská republika. Ak by sme analyzovali diskusie vo verejnom priestore Slovenska po r. 1989, pravdepodobne by sme dospeli k rovnakému výsledku – tam by však už miestami išlo o vyhrotené rozpory medzi zástancami národného charakteru Slovenskej republiky a medzi zástancami jej multikultúrneho charakteru. Navonok sa často prejavoval ako rozpor medzi tzv. národným a tzv. občianskym princípom budovania štátu.

Žijú dnes občania Slovenskej republiky v multikultúrnej spoločnosti?

Občania Slovenskej republiky môžu mať dnes odlišné pocity:

- Môžu sa cítiť ako občania národne založenej Slovenskej republiky,
- alebo ako občania kultúrne pestrej, multikultúrnej Slovenskej republiky.

Tí prví pravdepodobne odmietajú, že by Slovensko získavalo prvky multikultúrnej spoločnosti, pretože také prvky sú pre republiku založenú na národných princípoch cudzie. Tí druhí pravdepodobne odmietajú, že by Slovensko bolo len národným štátom, pretože toto územie je možné považovať za prirodzene mnohokultúrne, tak v minulosti ako aj dnes.

Časť obyvateľstva Slovenskej republiky akoby žila v národnom štáte, časť akoby žila v multikultúrnej spoločnosti.

Ako sú občania Slovenskej republiky pripravení na radikálne nové vedecké poznatky?

Zdá sa, že dnes nemôžeme predpokladať veľkú otvorenosť voči radikálne novým vedeckým poznatkom. Ak slovenskí občania sú len čiastočne otvorení voči odlišným kultúram, ak sú pri procese otvárania sa iným kultúram predstavy o národnom charaktere SR v konflikte s predstavami o multikultúrnom charaktere SR – v takejto situácii môže občanom SR spôsobovať ťažkosti aj prijímanie odlišnej vedeckej kultúry oproti bežne známej vedeckej kultúre.

Bežne známou vedeckú kultúru na Slovensku môžeme zjednodušene pomenovať ako chápanie sveta na základe newtonovských zákonov (s určitým výhľadom do teórie relativity), alebo ako konflikt náboženskej koncepcie stvorenia človeka s darwinovskou evolučnou teóriou. Radikálne nové fyzikálne a biomedicínske poznatky môžu pre občanov Slovenskej republiky vystupovať ako niečo nepoznané, teda cudzie – preto možno aj nebezpečné. Rovnakou mierou sa tento predpoklad môže dotýkať nových poznatkov fyziky, biológie, ako aj astronómie (napr. problém Big Bangu a počiatku vesmíru), alebo sa rovnakou mierou môže týkať aj problematiky ľudských práv (napr. diskusia skupín LGBT a Pro life).

Tak ako pri dimenziách multikulturalizmu a multikultúrnej výchovy, rovnako môžeme interpretovať aj situáciu pri vnímaní radikálne nových poznatkov vedy. Ich vnímanie

nevyplýva len z charakteru samotných poznatkov, ale naše vnímanie poznatku ovplyvňuje aj náš vzťah k nemu, naše sociálne vzťahy, naše predsudky a stereotypy. Na vnímanie poznatku pôsobí sebareflexia a spôsob, akým sa stavíme k svetu.

„Tlak súčasnej kultúry pôsobí rozkladne na naratívnu konštrukciu nášho života a na naratívne ťažisko, ktorým je naše Ja.“ (Šulavíková, in Šulavíková-Sejčová 2008, 79). Pretože veda nám ponúka príbehy, z ktorých si budujeme základy pre náš život a pre našu identitu, súčasná radikálne sa meniaci veda môže rozkladať aj základy našej identity. To je jeden z kľúčových dôvodov, prečo nové poznatky neprijímame ľahko.

To všetko musíme brať do úvahy, ak chceme pripraviť pôdu pre radikálne nové vedecké poznatky.

Dnes, bez ďalšieho hĺbkového výskumu, môžeme síce len formulovať všeobecné predpoklady o spôsobe, akým budú občania Slovenska prijímať a akceptovať poznatky najnovších vedeckých výskumov, aj tak sa ukazuje, že prijímanie nebude jednoduché.

Ide teda len o predpoklad vyplývajúci z podmienok, do ktorých nové biomedicínske, fyzikálne, biologické a farmaceutické poznatky prichádzajú. K jeho formulovaniu nás však oprávňujú podmienky medzikultúrnych vzťahov, v akých existujú občania Slovenskej republiky.

Použitá literatúra

- Aj my sme tu doma. 2013. L. Orišková, M. Milla (ed.) Bratislava : IOM. (bez ISBN)
- Bakoš, J. 1994. *Dejiny a koncepcie stredovekého umenia na Slovensku*. Bratislava : Tatran. (bez ISBN)
- Barnard, A. – Spencer, J. 1997. Culture. In: *Encyclopedia of social and cultural anthropology*. A. Barnard, J. Spencer (ed.). Routledge : Londýn-New York. ISBN 0-415-09996-X, S. 136-143
- Barša, P. 1999. *Politická teória multikulturalizmu*. Brno : CDK. ISBN 80-85959-47-X
- Benedict, R. 1999. *Vzory kultúry*. Bratislava : Kalligram. ISBN 80-7149-293-0
- Benža, M. a kol. 2000. *Kroje Slovenska*. Bratislava : ÚEUV. (mapa) ISBN 80-88852-15-3
- Brockhaus' Konversations-Lexikon*. 1902. Lipsko : Brockhaus. (bez ISBN)
- Deklarácia Slovenskej národnej rady o zvrchovanosti Slovenskej republiky*. [online] [4. 6. 2013] http://www.nrsr.sk/web/Static/sk-SK/NRSR/Doc/v_deklaracia-o-zvrchovanosti.htm
- Denby, D. 2005 Herder: culture, anthropology and the Enlightenment. In: *History of the human sciences*. 2005, Roč. 18, č. 1, s. 55-76
- Drál', P. – Gažovičová, T. – Kadlečíková, J. – Tužinská H. 2011. *Vzdelávanie detí cudzincov na Slovensku*. Bratislava : NMŠ a CVEK. ISBN 978-80-89008-37-7
- Dvořák, P. 2006. *Prvá kniha o Bratislave*. Budmerice : Rak. ISBN 80-85501-32-5
- Eriksen, Th. H. 2012. *Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy*. Praha : SLON. ISBN 978-80-7419-053-7
- Etnografický atlas Slovenska*. 1990. Bratislava : NÚ SAV, Slovenská kartografia. ISBN 80-224-0075-0
- Gallová Kriglerová, E. – Kadlečíková J. a kol. 2009. *Kultúrna rozmanitosť a jej vnímanie žiakmi základných škôl na Slovensku*. Bratislava : NOS-OSF. ISBN 978-80-969271-9-7
- Gažová, V. 2009. *Úvod do kulturológie*. Bratislava : FF UKF. ISBN 80-7121-315-4
- Gurňák, D.: *Formovanie územia Slovenska a jeho vnútorného administratívneho členenia od najstarších do súčasnosti v rôznych súvislostiach. Realizácia projektu LPP-0130-09 Geovedy pre každého. APVV 2011* [online] [1. 6. 2013] <http://www.fyzickageografia.sk/geovedy/texty/gurnak.pdf>

- Gurňák, D. – Lauko, V.: *Stabilita územno-správneho členenia Slovenska v 20. storočí a jej regionálne dimenzie*. [online] [2. 6. 2013]
http://www.regionalnogeografia.sk/upload/personal/Gurnak_%20Lauko%202007.pdf
- Handbook of research on multicultural education*. 2004. J. A. Banks, Ch. A McGee Banks (ed.). 1120 s. San Francisco : Jossey-Bass. ISBN 978-0-78-795-915-9
- Herder, J. G. 1977. *Идеи к философии истории человечества*. Moskva : Nauka. (bez ISBN)
- Hodač, J. – Kotrba, T. 2011. *Učebnice globalizace*. Brno : Barrister & Principal. ISBN 978-80-87474-33-4
- Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. 2010. M. Bútorá, M. Kollár, G. Mesežnikov, Z. Bútorová (ed.) Bratislava : IVO, Kalligram. ISBN 978-80-89345-19-9
- Kennedy, M. C. 2002. *Cultural formations of post-communism. Emancipation, transition, nation and war*. Minneapolis : University of Minnesota press. ISBN 0-8166-3858-6
- Kusý, M. 2001. Ľudské práva. In: *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. M. Kollár, G. Mesežnikov (ed.) Bratislava : IVO. ISBN 80-8935-26-1
- Mýty naše slovenské*. 2005. E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová (ed.) Bratislava : Academic electronic press. ISBN 80-88880-61-0
- Národnostné menšiny na Slovensku 2002*. 2004 R. Dohányos, G. Lelkes, K. Tóth (ed.) Šamorín : Fórum inštitút pre výskum menšín. ISBN 80-8062-248-5
- Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku*. 2010. J. Plichtová (ed.) Bratislava : Veda. ISBN.978-80-224-1173-8
- Roots of the Republic. American founding document interpreted*. 1990. S. L. Schechter (ed.) Madison : Madison house. ISBN 0-945612-19-2
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov. Výsledky*. 2012. [online] Bratislava : Štatistický úrad Slovenskej republiky. [5. 6. 2013] <http://www.scitanie2011.sk/>
- Slovensko v symbolike miest*. 1996. Martin : SGHS pri Matici slovenskej. (mapa) (bez ISBN)
- Šulavíková, B. 2006. *Autenticita a dobrý život*. Bratislava : Album. ISBN 80-968667-5-3
- Šulavíková, B. – Sejcová, Ľ. 2008. *Ideál dobrého života v osobnej perspektíve*. Bratislava : Album. ISBN 978-80-968667-9-3
- Ústava Slovenskej republiky*. 1992. Zbierka zákonov č. 460/1992
- Ústavný zákon zo dňa 21. júla 1939 o ústave Slovenskej republiky*. 2013. [online] [5. 6. 2013] <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava1939.pdf>
- Vrzgulová, M. 2007. *Príručka vlastenectva pre začiatočníkov aj pokročilé*. Skalica : Monmart. ISBN 978-80-970068-2-2
- Výskum európskych hodnôt 1991-1999-2008 slovenská a česká spoločnosť*. 2009. Z. Kusá, M. Tížik (ed.) Bratislava : SAV. ISBN 978-80-85544-63-3

Tento text vznikol vďaka podpore v rámci OP Výskum a vývoj pre dopytovo-orientovaný projekt Univerzitný vedecký park Univerzity Komenského v Bratislave, ITMS 26240220086, spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja.